

W ostatnim aneksie omawianej rozprawy znajdują się zapisy rozmów z biskupami katowickimi, które zostały wykorzystane również w prezentowanej dysertacji. Wypowiedzi zamieszczone w tym miejscu zdobyłem poprzez kontakt osobisty z hierarchami. W tej części aneksu zamieściłem wypowiedzi arcybiskupów: Damiana Zimonia i Wiktora Skworca oraz biskupa Marka Szkudły.

Zagadnienia opisane w rozprawie oraz układ pracy pozwoliły mi na ukazanie sanktuarium piekarskiego w szerokim kontekście. Sanktuarium piekarskie ma szczególne znaczenie jako ośrodek katolicyzmu społecznego, którego podstawą i fundamentem jest walka o godność człowieka. W sposób szczególny dotyczy to człowieka pracy, który – poddawany szczególnym naciskom – ulega presji społecznej. Najważniejszym motywem tej walki jest jednak wolność człowieka, która niezależnie od sytuacji nie ulega zmianie.

Treść pracy:

I. Ogólny kontekst pielgrzymowania. 1.1. Obiekty kultu. 1.2. Dzieje pielgrzymowania. Pielgrzymowanie w innych religiach. 1.3. Dzieje pielgrzymowania w Polsce. 1.4. Najważniejsze ośrodki pielgrzymkowe w Polsce; **II. Sanktuarium w Piekarach Śląskich.** 2.1. Dzieje miejscowości. 2.2. Dzieje parafii. 2.3. Dzieje cudownego obrazu. 2.4. Kalwaria piekarska. 2.5. Inne obiekty; **III. Geografia i typologia pielgrzymek.** 3.1. Pielgrzymki stanowe. 3.2. Pielgrzymki ślubowane. 3.3. Pielgrzymki archidiecezjalne. 3.4. Pielgrzymki dekanalne i parafialne. 3.5. Pielgrzymki okazjonalne. 3.6. Szlaki pielgrzymie; **IV. Pielgrzymi i ich organizacja.** 4.1. Okoliczności i motywy pielgrzymowania. 4.2. Rola Wydziału Duszpasterskiego. 4.3. Przewodnicy i uczestnicy pielgrzymek. 4.4. Praktyki religijne i zwyczaje pielgrzymów. 4.5. Wybitni pielgrzymi; **V. Uroczystości i nabożeństwa pielgrzymkowe.** 5.1. Powitania i przemówienia. 5.2. Nabożeństwa sanktuarijne. 5.3. Centralna liturgia pielgrzymkowa. 5.4. Kazania i konferencje. 5.5. Sanktuarium jako ośrodek naukowy i kulturalny.

Daniel Szlachta

VIKTOR ZHUKOVSKYY, Problem transcendencji i immanencji Boga w teologii Ojców greckich I-V w. Rozwój historyczny i oddziaływanie doktryny [Проблема трансцендентності та іманентності Бога в богослов'ї грецьких Отців I-V ст. Історичний розвиток та богословське значення].

Promotor: ks. dr hab. Piotr Szczur, prof. KUL. Recenzenci: ks. prof. dr hab. Bogdan Czyżewski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), ks. prof. dr hab. Norbert Widok (Uniwersytet Opolski).

DOI:<http://dx.doi.org/10.18290/rt.2018.65.4-10>

Problem wzajemnej łączności między Bożą transcendencją a immanencją w odniesieniu do stworzonego świata w teologii Ojców Kościoła, bez wątpienia, zajmuje miejsce wyjątkowe. Jego prawidłowe rozumienie, interpretacja oraz poszukiwanie rozwiązania w zakresie pojęć nabywa znaczenia pierwszorzędne ze względu na

niezbędność uzasadnienia podstawowych kwestii nauki chrześcijańskiej: stworzenia świata przez Boga, charakteru Bożego objawienia i Tradycji, charakteru życiodajnej wszechobecności Boga. Bez refleksji nad tym problemem trudno jest interpretować eklezjologiczno-sakramentalne prawdy o Kościele.

Wymiar ontologiczny soteriologii nowotestamentalnej jest napełniony różnymi obrazami, w których Pan otwiera nową tajemniczą rzeczywistość komunii i bliskości stworzenia oraz Stwórcy, osoby ludzkiej oraz Osób Trójcy Świętej, którą Ojciec przez Wcielonego Syna Bożego w Duchu Świętym daruje całej ludzkości. Znaczenie szczególne posiada zgłębianie ontologicznego, soteriologicznego oraz antropologicznego aspektu tego problemu przez Ojców Kościoła starożytnego. Człowiek, którego Syn Boży zbawia, otwiera się ku ekonomii Trójcy, przyjmuje działalność Boską, przemienia się i przebóstwia przez łaskę, przez którą Bóg wychodzi ku niemu. Przemyslenie więc problemu odmienności ontologicznej oraz tożsamości między tym, co nieosiągalne w swej istocie a tym, co osiągalne w energii, jest jednym z najważniejszych celów w teologii patrystycznej. W trakcie rozwoju historyczno-teologicznego pojęcia *energia, moc, zasady, łaska* obejmowały szerokie pola znaczeniowe, które przeanalizowano w pracy. Określają one zasadę fundamentalną dynamicznego przejawiania się Boga *na zewnątrz*, która jest kluczem do rozumienia duchowej drogi człowieka. Właśnie dlatego aktualność tematu nie podlega dyskusji. Praca jest pierwszą rozprawą, związaną z badaniem tego tematu w myśli teologicznej na Ukrainie.

Zasadniczą bazę źródłową niniejszego studium stanowią dzieła Ojców Kościoła i filozofów. W rozprawie przeanalizowano główne dzieła wczesnych Ojców Kościoła (do I Soboru Nicejskiego), a zwłaszcza: Justyna Męczennika, Teofila Antiocheńskiego, Atenagorasa, Ireneusza z Lyonu, Klemensa Aleksandryjskiego i Orygenesusa. Zostały także przeanalizowane dzieła Ojców działających po Soborze Nicejskim: Pseudo-Makarego Egipskiego, Atanazego Aleksandryjskiego, Cyryla Aleksandryjskiego, Jana Chryzostoma, Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nazjanzu i Grzegorza z Nyssy.

Celem prezentowanej rozprawy jest przedstawienie patrystycznej interpretacji oraz określenie pod względem terminologicznym problemu ontologicznej odmienności i tożsamości Bożego Bytu z jednej strony oraz różnorodności stwórczej, życiodajnej i przebóstwiającej wszechobecności Boga w świecie z drugiej strony.

Rozprawa ma charakter analityczno-syntetyczny z przewagą elementu analitycznego. Na etapie analizy usiłowano zbadać zakres semantyczny terminologii dotyczącej transcencji i immanencji Boga oraz różnych modeli objawienia Bożego i stwórczej obecności Stwórcy w stworzeniu. Wyszukano wszystkie miejsca, w których występują kluczowe dla interesującej nas problematyki terminy oraz przeprowadzono ich analizę semantyczną na podstawie bliższego i dalszego kontekstu. Następnie zastosowano metodę historyczno-porównawczą. Objęła ona trzy poziomy analizy: najpierw porównano teksty Ojców różnych epok (starożytnego Kościoła, epoki przednicejskiej i ponicejskiej); na drugim poziomie szukano związków myśli Ojców z myślą filozofów; na trzecim zaś konfrontowano poglądy Ojców z poglądami autorów heterodoksyjnych.

Przeanalizowany w ten sposób materiał dał możliwość dokonania porządkującej syntezy. Przeprowadzone badania źródłowe pozwoliły na sformułowanie w rozprawie następujących wniosków:

1. Została przeprowadzona interpretacja różnych pojęć: *energia, moc, opatrność* oraz ich odpowiedników w myśli filozofów starożytnych. Zostały określone główne modele oraz cechy charakterystyczne nauki o transcendencji oraz immanencji natury Bożej.

2. Zostały zbadane oraz przedstawione główne aspekty analizowanego problemu w spuściznie teologicznej myślicieli Kościoła starożytnego, a zwłaszcza autorów szkoły antiocheńskiej oraz aleksandryjskiej i Ojców Kapadockich. Zostały przedstawione główne interpretacje pojęć, stosowanych przez autorów wczesnochrześcijańskich: *energia, łaska, mądrość, nasienie, zasady*. Został przeanalizowany rozwój interpretacji transcendencji oraz immanencji bytu Bożego w myśli filozofii starożytnej, przednicejskiej i ponicejskiej.

3. Został omówiony apofatyczno-katafatyczny charakter teologii Ojców w aspekcie rozwiązania przez nich problemu rozróżnienia między Bożą teologią a ekonomią. W tym kontekście zostały przeanalizowane główne aspekty nauki Ojców na temat tajemniczego wewnętrznego trójjedynego bytu Boga jako jedyne źródła energii, mocy i łaski. Uzasadniono, że interpretacja ontologicznej zależności między transcendencją a immanencją Boga jest niemożliwa bez metodologii antynomicznej, która daje możliwość nie tylko zrozumieć stanowisko Ojców wobec zagadnienia obecności Boga w świecie, ale pomaga także pojąć istotową nieosiągalność i obecność Boga w świecie przez energię.

4. Została udowodniona zgodność poglądów Ojców z nauką Ewangelii. Uzasadniono istnienie związku myślowego między *via negativa* Ojców Kościoła, istotowo-energeticznym rozróżnieniem w Bożej naturze oraz problemem dotyczącym synergiczno-teandrycznego spotkania Boga i człowieka. Ukazano bezpośredni związek między nauką o Bożych energiach a nauką o przebóstwieniu człowieka.

5. Wyjaśniono, że przeanalizowane teologiczne modele „mostu” między Bożą transcendencją a immanencją – to patrystyczny sposób pogodzenia wiary w wewnętrzną jedność Boga oraz złożoność stworzonego świata.

Nauka o ontologicznym „moście” między Bożą transcendencją oraz immanencją podkreśla swoistą niezbędność objawienia się nieosiągalnego Boga. Bóg nie zamyka się w swojej samowystarczalności, ale wychodząc na zewnątrz stwarza, podtrzymuje w istnieniu i prowadzi do pełni świat, który jest odmienny od Boga. Otwiera się przed człowiekiem, dając się mu poznać i zapraszając go do udziału w Jego naturze przez przebóstwienie. Powyższe tezy Ojców są głównym kryterium dla uzasadnienia poglądu, że Bóg jest nie tylko nieskończenie oddalony od świata i człowieka, ale także nieskończenie obecny w nim, wszędzie jest i wszystko napęnia, przenika każdy element stworzonego świata. Boża energia to „łańcuch” łączący odwiecznego Boga oraz doczesne stworzenie, przez które cały świat komunikuje się ze swoim Stwórcą i to z pełnią Bóstwa, ponieważ wystąpienie Boga *ad extra* – to jest sam Bóg, który objawiając się w świecie, uobecnia w nim Dobro Najwyższe.

Nauka o rozróżnieniu między niedostępną Bożą istotą a dostępnymi Jego energiami, podkreślając jedność Boga oraz człowieka, akcentuje także jedność teologii i antropologii. Jeśli droga duchowo-ascetycznego doskonalenia chrześcijanina odpowiada na pytanie w jaki sposób osiągnąć przebóstwienie, to rozwój nauki o rozróż-

nieniu między Bogiem *in Se* oraz Jego działaniem *ad extra, pro nobis*, odpowiada na pytanie dlaczego człowiek może zostać bogiem.

Myśl teologiczną o Bożej istocie oraz energii Ojcowie Kościoła stosowali i rozwijali w ciągu wieków, aby nie tylko pogłębić teologię, lecz także pojęciowo doprecyzować prawdę ewangeliczną o powołaniu człowieka do udziału w Bożej naturze (1 P 2,1-4), a jednocześnie, aby broniąc monoteizmu określić terminy w celu wyrażenia głównych tematów wiary chrześcijańskiej: pierwszeństwo Boga i łaski, która udziela się ludzkości, jedność Trójcy oraz wspólnota Boskiego życia, do której człowiek został powołany przez ekonomię Bożą. Nie należy jednak absolutyzować znaczenia tej doktryny, ponieważ jest ona tylko modelem pomocniczym, którego celem jest werbalizowanie nowotestamentalnej dobrej nowiny o nowym wymiarze relacji między Bogiem a człowiekiem. Wszystkie dyskusje teoretyczne wokół pytania dotyczącego ontologii czy gnozeologii istotowo-energetycznego rozróżnienia w naturze Bożej tracą na wartości w obliczu Jedyne Boga, otwartego na komunie. Temu celowi, zresztą, powinny służyć wszystkie dyskusje teologiczne.

W trynitologii istotowo-energetyczne rozróżnienie pozwala na zrozumienie nie tylko tajemnicy Bożego życia, lecz także relacji między Stwórcą a stworzeniem, między Bożymi Osobami a osobą człowieka. Bóg w sposób osobowy „spotyka się” z człowiekiem, wkracza w głęboki, nieskończony, bytowy dialog z nim. Bóg „wychodzi” ze swojego wewnętrznego trójjedynego „ukrycia” nie tylko jako emanacja jedynej Boskiej Istoty czy natury, lecz także jako osobowe zwrócenie, moc stwórcza, energia życiodajna, łaska oświecająca i przebóstwiająca, która potrzebuje osobowo-dialogicznej relacji i współpracy człowieka. Trójjedynę energetyczne objawienie się Boga w świecie – to objawienie Osoby Ojca przez Osobę Wcielonego Syna Bożego w Duchu Świętym. W aspekcie soteriologiczno-chrystopologicznym prezentowany problem pozwala całościowo zagłębić się w interpretację obecności Chrystusa w świecie, Jego zbawczej działalności, w sposób prawidłowy wyjaśnić główne powołanie człowieka – przebóstwienie, oraz skutki działania przebóstwiającej energii Boga.

Problematyka rozprawy jest kluczem do rozumienia tajemnicy przebóstwienia. Łączność ludzkiego życia z Bożym – to nie fenomen psychologiczny lub moralny, lecz egzystencjalne, założone odwiecznie przez Boga w stworzeniu, przeznaczenie człowieka. Syn Boży, wcielając się, w jedność hipostatycznej, przebóstwia ludzką naturę, a przez Mistyczne Ciało Chrystusa przebóstwienie obejmuje całe stworzenie. Poszerzenia przebóstwienia na człowieka nie można wytłumaczyć bez teologii obecności transcendentnego Boga w immanentnej rzeczywistości człowieka i świata. Rozciągnięcie przebóstwienia na człowieka posiada wymiar energetyczny, ponieważ ludzka natura Jezusa, będąc *enhypostatos* w hipostazie Logosu, jest przeniknięta tymi samymi *enhypostatoi* energiami, które są właściwe Bogu i przelewają się z istoty Bożej.

Następny aspekt ważności „mostu” ontologicznego między Bogiem *in Se* i *ad extra*, to teologiczna interpretacja stworzenia świata przez Boga-Stwórcę, który jest absolutnie oddalony od swojego stworzenia. Bóg realizuje stworzenie świata nie przez emanację Swojego wewnętrznego Trójjedynego bytu, lecz przez to, co jest „wokół” Jego Bożej istoty: Bożą moc i energię. Stworzenie pragnie osiągnąć swoje „przeznaczenie”, zostać podobnym do Boga i połączyć się z Nim. Natura zależy od nadnaturalnego Boga, którego energetyczna, stwórcza i życiodajna obecność w stworze-

niu ukierunkowuje Go do spełnienia przebóstwienia. Boża energia (moc, łaska) jest niezbędna po to, aby natura stworzona zachowała swoją tożsamość. Natura pozbawiona łaski już nie jest prawdziwa i ukierunkowuje się w stronę nieprawdziwego istnienia. Jedyne prawdziwe istnienie natura posiada wtedy, gdy zależy od Bożych energii, od których otrzymuje „wieczne istnienie” w komunii z wiecznym Bogiem.

Bez związku między transcendencją a immanencją Boga za pośrednictwem mocy, energii i łaski nie możemy mówić o objawieniu Bożym. Energie – to Boska chwała, która ukrywa istotę, lecz przejawia wewnętrzną doskonałość Boga. Teologia Ojców wyjaśnia sens i znaczenie samootwarcia się Boga, który objawia to, co stworzenie może poznać, „Jego wieczną moc i bóstwo” (Rz 1,19-20). Boskie „wyjście” *ad extra* to objawienie Osób Ojca, Syna i Ducha Świętego, które otwierają się na ontologiczny dialog i proponują model Trójjedynego Bożego życia w ludzkim sercu oraz w stosunkach społecznych. Trójca obdarowuje Bożą mądrością w Duchu Świętym (por. 1 Kor 2,6-13), jeśli człowiek jest otwarty na dary Boga.

Nie można ominąć ważności przedstawianego problemu oraz potrzeby jego głębszego zbadania w aspekcie eklezjologii i sakramentologii. Soteriologiczne pytanie dotyczy sposobu obecności Wcielonego Słowa Bożego w świecie, Kościele i w samych chrześcijanach. Możliwość wzajemnej osobowej komunii realizuje się w Mistycznym Ciele Chrystusa, w którym działają energie osobowe Ojca, Syna i Ducha Świętego.

Teologia rozróżnienia między Bożą istotą a energią – to teologia egzystencjalna, która podkreśla charakter stosunków między człowiekiem a Bogiem. To teologia personalistyczna, w której osoby posiadają pierwszeństwo przed istotą/bytem. Istota, która nie istnieje, jest martwa, a istota, która nie jest osobą, jest obiektem. Bóg nie może być jednym z nich. Problem dotyczący ontologicznego oddalenia między Bożą transcendencją a immanencją, czy istotowo-energicznego rozróżnienia oraz związku bytowego między tymi dwiema skrajnościami jest zrozumiały tylko wtedy, gdy go analizujemy w kontekście modelu osobowo-energicznej komunikacji między Bogiem a człowiekiem. Ojciec, Syn i Duch Święty przez Wcielenie Syna Bożego objawiają w Ewangelii osobowego Boga, który pragnie najgłębszej komunii z człowiekiem. Rozwiązanie problemu ontologicznej „przepaści” między transcendencją a immanencją, Bogiem i światem daje teologiczne uzasadnienie tej głównej prawdy chrześcijaństwa.

Treść pracy:

I. Δύναμις, ἐνέργεια i boska obecność w świecie w filozofii klasycznej. 1. Pojęcie δύναμις oraz interpretacja obecności boskiego bytu w świecie w filozofii przedsokratejskiej. 2. Koncepcja stoicka wzajemnego związku między boskim bytem a światem. 2.1. Boska δύναμις. 2.2. Boskie σπερματικοὶ λόγοι. 2.3. Boska *caloris naturam*. 2.4. Boska πρόνοια. 2.5. Relacje Bosko-ludzkie. 3. Koncepcja δύναμις w filozoficznej myśli Platona. 4. Δύναμις, ἐνέργεια oraz relacja między boskim bytem a światem w filozoficznej myśli Arystotelesa. 4.1. Δύναμις. 4.2. Ἐνέργεια. 4.3. Δύναμις – ἐνέργεια – ἐντελέχεια. 4.4. Związek między rzeczywistością boską a światem. 5. Koncepcja boskich mocy i boskiego logosu w nauczaniu Filona Aleksandryjskiego. 6. Δύναμις i ἐνέργεια w kontekście apofatyczno-antynomicznej doktryny Jednego w filozofii Plotyna; **II. Problem wzajemnego związku między boską transcendencją a immanencją w teologii Ojców wczesnego Kościoła.** 1. Apofatyczna odległość i katafatyczna wszechobecność Boga w teologicznej myśli Justyna Męczennika. 1.1. Niedostępny Bóg jako ἀρρητος πατήρ. 1.2. Dostępny Bóg jako σοφία, λόγος i λόγος σπερματικός. 1.3. Koncepcja

δυνάμεις τοῦ Θεοῦ. 2. Idea, niewypowiedziana moc oraz energia samoistnego Boga w teologicznej myśli Atenagorasa. 3. Boska wielkość i opatrnościowa miłość do człowieka Mądrości Bożej oraz Słowa w teologii Ireneusza z Lyonu. 3.1. *Magnitudinem* i *philanthropia* Boga Ojca. 3.2. Wola Ojca – poznanie Boga w Słowie. 3.3. *Verbum* i *Sapientia* jako dwie Boskie ręce. 3.4. Ἐνέργεια Θεοῦ jako przyczyna wszystkiego, co istnieje. 4. Bóg daleki i bliski w teologii Klemensa Aleksandryjskiego. 5. Orygenes o jedynej mądrości, energii oraz nieogarnionej mocy Trójcy; **III. Boża transcendencja i immanencja w teologii ponicejskich Ojców Kościoła: szkoła aleksandryjska i antiocheńska.** 1. Boża istota oraz energia w duchowno-centricznym immanentyzmie Pseudo-Makarego z Egiptu. 1.1. Apofatyczno-katafatyczna polarność i problematyka terminologiczna. 1.2. Boskie światło, łaska, moc i energia. 1.3. Doświadczenie bosko-ludzkiej synergii i droga do doskonałości. 1.4. Udział w boskiej energii i ontologia poznania Boga. 2. Stworzyciel i stworzenie, Bóg i człowiek, istota i energia w teologicznej myśli Atanazego Aleksandryjskiego. 2.1. Metoda apofatyczno-katafatyczna. 2.2. Boskie zniżenie się *ad extra*. 2.3. Energetyczny wymiar zniżenia się Bożego Słowa do świata. 2.4. Boska moc oraz energia w synergii bosko-ludzkiej. 2.5. Natura i łaska. 3. Boski byt i Jego działalność w teologicznej myśli Cyryla Aleksandryjskiego. 4. Koncepcja niepoznawalności i poznawalności Boga w teologii Jana Chryzostoma. 4.1. Niepoznawalność Bożej istoty. 4.2. Boża moc i zniżenie się. 4.3. Boża energia; **IV. Ojcowie Kapadoccy o ontologicznym związku między Bożą transcendencją a immanencją.** 1. Apofatyczne podejście Bazylego Wielkiego i katafatyczna synergia bosko-ludzka. 1.1. Transcendencja istoty wszechobecnych Osób Trójcy. 1.2. Niepoznawalny w istocie i różnorodny w energiach: odpowiedź na pytanie anomejczyków. 1.3. Droga zbawczego poznania Boga: synergia bosko-ludzka. 1.4. Tożsamość w jedności natury, mocy oraz energii Trójjedynego Boga. 2. Grzegorz z Nazjanzu o niepoznawalnej istocie i katafatyka boskich atrybutów jedyne *in Se* i *ad extra* Trójjedynego Boga. 2.1. Pierwsza i ostatnia natura Boga. 2.2. Boskie energie jako quasi-akcydensy. 2.3. Teofania jako objawienie się światu. 3. Grzegorz z Nyssy o niedostępnej istocie, transcendentnej mocy oraz jedynej energii Trójjedynego Boga. 3.1. Stworzyciel – stworzenie: Boża transcendencja i apofatyczne myślenie Grzegorza z Nyssy. 3.2. Osobliwość apofatycznej terminologii Grzegorza z Nyssy. 3.3. Triada twórczej teofanii: moc – energia – czyn. 3.4. Grzegorz o transcendencji Bożej mocy. 3.5. Boże imiona. 3.6. Antynomia poznania Boga.

Viktor Zhukovskyy

ROMAN GARANDZHA, Eksterminacja duchowieństwa greckokatolickiej metropolii lwowsko-halickiej w latach 1939-1953. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz. Recenzenci: ks. prof. dr hab. Stanisław Nabywaniec (Uniwersytet Rzeszowski), ks. dr hab. Józef Szymański (Instytut Historii i Politologii Akademii Pomorskiej w Słupsku).

DOI:<http://dx.doi.org/10.18290/rt.2018.65.4-11>

Wydarzenia z początku XX wieku ukazały, że w Europie pojawiły się siły, które dążąc do redystrybucji wpływów na arenie politycznej, w pragnieniu realizacji tego celu nie zatrzymały się przed żadnymi działaniami, rozciągniętymi pod politycznym postanowieniem kierujących państwami. Kilka reżimów totalitarnych, które swoją